

БӨЛІМ: UNIVER / ҚАЗҰҚПУ / МАГИСТРАНТ

АСБ бар бастауыш сынып оқушыларының сөздік-логикалық ойлау ерекшеліктері

ЖАРИЯЛАНДЫ
29.05.2026СІЛТЕМЕ
<https://bilimger.kz/189014/>

ӘӘЖ: 376.1-056.264:159.955

Тұрысбек Кұлайым Нүркенқызы

I курс магистрант

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Ғылыми жетекші: **Өмірбек Салтанат Жеңісовна**, PhD, профессор бағдарлама көшбасшысы

АНДАТПА

Бұл мақалада аутизм спектрінің бұзылыстары (АСБ) бар бастауыш сынып оқушыларының сөздік-логикалық ойлау ерекшеліктері қарастырылады. Аталған категориядағы балалардың танымдық дамуындағы өзгешеліктер, сөйлеу тілі мен ойлау әрекетінің өзара байланысы, жалпылау, салыстыру, талдау және қорытынды жасау дағдыларының қалыптасу деңгейі сипатталған. Сонымен қатар, арнайы педагогикалық қолдаудың маңыздылығы мен түзете-дамыту жұмыстарының негізгі бағыттары айқындалған.

Түйін сөздер: аутизм спектрінің бұзылысы, сөздік-логикалық ойлау, танымдық даму, бастауыш сынып, арнайы педагогика, сөйлеу тілі, инклюзивті білім беру.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются особенности словесно-логического мышления младших школьников с расстройствами аутистического спектра (РАС). Описываются особенности когнитивного развития детей данной категории, взаимосвязь речи и мыслительной деятельности, уровень сформированности навыков обобщения, сравнения, анализа и умозаключения. Кроме того, определены значимость специальной педагогической поддержки и основные направления коррекционно-развивающей

работы.

Ключевые слова: расстройства аутистического спектра, словесно-логическое мышление, когнитивное развитие, младший школьный возраст, специальная педагогика, речь, инклюзивное образование.

ABSTRACT

This article examines the characteristics of verbal-logical thinking in primary school children with Autism Spectrum Disorders (ASD). The study describes the peculiarities of cognitive development in this category of children, the relationship between speech and thinking processes, and the level of development of generalization, comparison, analysis, and reasoning skills. In addition, the importance of special pedagogical support and the main directions of corrective and developmental work are identified.

Keywords: autism spectrum disorder, verbal-logical thinking, cognitive development, primary school children, special pedagogy, speech, inclusive education.

КІРІСПЕ

Қазіргі кезеңде арнайы педагогика мен арнайы психология ғылымдарының алдында тұрған өзекті мәселелердің бірі – аутизм спектрінің бұзылыстары (АСБ) бар балалардың танымдық даму ерекшеліктерін жан-жақты зерттеу болып табылады. Соңғы жылдары әлемдік және отандық статистикалық көрсеткіштерде АСБ диагнозы қойылған балалар санының артуы байқалады. Бұл жағдай инклюзивті білім беру жүйесінің дамуына, арнайы педагогикалық қолдаудың мазмұнын жаңартуға және АСБ бар балалардың психикалық даму құрылымын терең ғылыми талдауға деген қажеттілікті күшейтеді.

АСБ – нейродамудың күрделі бұзылысы ретінде әлеуметтік коммуникацияның жеткіліксіздігімен, мінез-құлықтың стереотипті формаларымен және танымдық әрекеттің өзіндік ерекшеліктерімен сипатталады. Аталған категориядағы балалардың интеллектуалдық дамуы біркелкі емес сипатта болады: кейбір танымдық функциялар салыстырмалы түрде сақталған болса, енді біреулері айқын жеткіліксіз дамиды. Әсіресе сөйлеу тілі мен ойлау әрекетінің өзара байланысында күрделі ауытқулар байқалады.

Бастауыш мектеп кезеңі баланың жоғары психикалық функцияларының белсенді қалыптасуымен ерекшеленеді. Осы кезеңде сөздік-логикалық ойлау қарқынды дамып, оқу әрекетінің жетекші механизміне айналады. Баланың ұғымдарды меңгеруі, қоршаған орта құбылыстары арасындағы себеп-салдарлық байланыстарды анықтауы, логикалық операцияларды орындауы оның академиялық жетістігінің негізгі көрсеткіші болып табылады. Алайда АСБ бар балаларда сөздік-логикалық ойлаудың қалыптасуы ерекше механизмдер арқылы жүзеге асады және олардың танымдық даму құрылымында сапалық өзгешеліктер байқалады.

Сөздік-логикалық ойлау – тілдік құралдар арқылы жүзеге асатын күрделі психикалық процесс. Ол тек ақпаратты қабылдаумен шектелмей, оны талдау, салыстыру, жалпылау, абстракциялау және логикалық қорытынды жасау сияқты операцияларды қамтиды. Сондықтан АСБ бар бастауыш сынып оқушыларының сөздік-логикалық ойлау ерекшеліктерін зерттеу олардың оқу әрекетін ұйымдастыруда, түзете-дамыту бағдарламаларын құрастыруда және инклюзивті білім беру жағдайында психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетуде маңызды ғылыми негіз болып табылады.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Психология ғылымында сөздік-логикалық ойлау адамның интеллектуалдық әрекетінің жоғары формасы ретінде қарастырылады. Оның қалыптасуы сөйлеу тілінің дамуымен, әлеуметтік тәжірибені меңгерумен және оқу әрекетімен тікелей байланысты.

Л.С. Выготскийдің мәдени-тарихи теориясында ойлау мен сөйлеудің бірлігі ерекше мәнге ие. Ғалымның пікірінше, бастапқыда сыртқы әлеуметтік формада жүзеге асатын сөйлеу біртіндеп ішкі сөйлеуге ауысып, ойлау әрекетінің негізгі құралына айналады. Демек, сөйлеу тілінің жеткіліксіз дамуы логикалық ойлау құрылымының қалыптасуына тікелей әсер етеді.

А.Р. Лурия жоғары психикалық функциялардың жүйелік және динамикалық ұйымдасу теориясында сөздік-логикалық ойлаудың мидың әртүрлі бөлімдерінің үйлесімді қызметі арқылы жүзеге асатынын дәлелдеді. Оның пікірінше, сөйлеудің реттеушілік қызметі адамның мақсатты әрекетін ұйымдастыруда маңызды рөл атқарады.

Ж. Пиаже когнитивтік даму теориясында бастауыш мектеп жасында нақты операциялар кезеңі қалыптасатынын көрсетеді. Бұл кезеңде балалар логикалық операцияларды нақты ситуациялар негізінде орындай алады. Алайда АСБ бар балаларда бұл процестің даму қарқыны баяулап, ойлау әрекетінің сапалық ерекшеліктері байқалады.

Қазіргі нейропсихологиялық зерттеулер АСБ бар балалардың танымдық дамуында ақпаратты өңдеу ерекшеліктерінің маңызды рөл атқаратынын көрсетеді. U. Frith ұсынған «әлсіз орталық когеренттілік» теориясы бойынша аутизмі бар балалар ақпараттың тұтас мазмұнынан гөрі оның жекелеген бөлшектеріне көбірек назар аударады. Бұл ерекшелік олардың мәтін мазмұнын түсінуіне, жалпылау жасауына және логикалық байланыстарды анықтауына әсер етеді.

S. Baron-Cohen ұсынған «Theory of Mind» теориясы АСБ бар балалардың әлеуметтік интеллект ерекшеліктерін түсіндіреді. Басқа адамның эмоциясын, ойын және ниетін түсінудегі қиындықтар логикалық пайымдау процесіне де ықпал етеді. Себебі әлеуметтік контексті түсіну – күрделі логикалық ойлаудың құрамдас бөлігі.

АСБ бар балалардың танымдық әрекетінің құрылымдық ерекшеліктері. АСБ бар

балалардың танымдық әрекеті гетерогенді және дисгармониялы сипатта болады. Бұл балаларда қабылдау, зейін, есте сақтау, сөйлеу және ойлау процестері өзіндік даму траекториясына ие.

Көптеген зерттеулерде АСБ бар балалардың қабылдау әрекетінде фрагментарлық байқалатыны көрсетілген. Олар заттың немесе құбылыстың жекелеген бөлшектерін тез байқайды, алайда оны тұтас жүйе ретінде қабылдауда қиындық көреді. Мұндай ерекшелік сөздік-логикалық ойлаудың қалыптасуына тікелей әсер етеді.

Зейіннің тұрақсыздығы мен ауысуының қиындығы оқу тапсырмаларын орындау процесін күрделендіреді. Кейбір балалар бір объектіге шамадан тыс шоғырланып, тапсырманың негізгі мақсатын түсінбей қалуы мүмкін. Сонымен қатар механикалық есте сақтаудың жақсы дамуы жиі байқалғанымен, мағыналық есте сақтау жеткіліксіз деңгейде қалыптасады.

АСБ бар балалардың сөйлеу тіліндегі ерекшеліктер де сөздік-логикалық ойлауға әсер етеді. Оларда эхолалия, стереотипті сөйлеу, грамматикалық құрылымдардың жеткіліксіздігі және байланыстырып сөйлеудің әлсіздігі байқалады. Сөйлеудің коммуникативтік функциясының шектелуі логикалық пайымдау процесін қиындатады.

АСБ бар бастауыш сынып оқушыларының сөздік-логикалық ойлауында бірқатар тұрақты ерекшеліктер байқалады. Ең алдымен, ұғымдарды қалыптастыру процесінің баяулығы байқалады. Балалар көбіне нақты ситуациялық тәжірибеге сүйенеді және ұғымдардың абстрактілі мәнін түсінуде қиындық көреді. Олар заттарды сыртқы белгілеріне қарай салыстырғанымен, олардың функционалдық немесе категориялық байланысын анықтауда қиналады.

Жалпылау операциясының жеткіліксіздігі АСБ бар балалардың негізгі ерекшеліктерінің бірі болып табылады. Мысалы, бала «алма», «алмұрт», «банан» сөздерін жеке заттар ретінде қабылдағанымен, олардың «жемістер» тобына жататынын бірден анықтай алмауы мүмкін. Бұл ерекшелік оқу материалын жүйелеуге кері әсер етеді.

АСБ бар балаларда себеп-салдарлық байланыстарды анықтау да күрделі процесс болып табылады. Олар оқиғалардың ретін есте сақтай алғанымен, не себепті белгілі бір құбылыстың орын алғанын түсіндіруде қиындық көреді. Бұл ерекшелік мәтінді түсіну барысында айқын байқалады.

Абстрактілі ойлаудың жеткіліксіздігі де маңызды ерекшеліктердің бірі. АСБ бар балалар мақал-мәтелдер мен ауыспалы мағынадағы сөздерді тура мағынада қабылдайды. Мысалы, «алтын қол» тіркесін шебер адам ретінде емес, нақты алтыннан жасалған қол ретінде түсінуі мүмкін.

Сөздік қордың шектеулілігі мен байланыстырып сөйлеудің жеткіліксіз дамуы

логикалық ойлау сапасына тікелей әсер етеді. Бала ойын жүйелі жеткізуде, пікірін дәлелдеуде және күрделі логикалық құрылымдарды құруда қиындық көреді. Сонымен қатар АСБ бар балалардың көрнекі-бейнелік ойлауы салыстырмалы түрде жақсы дамиды. Олар визуалды ақпаратты тиімді қабылдайды, сондықтан суреттер, схемалар, пиктограммалар мен визуалды алгоритмдер арқылы тапсырмаларды жақсы орындайды.

Бастауыш мектептегі оқу әрекеті баладан сөздік-логикалық ойлаудың жеткілікті деңгейін талап етеді. Оқушы мәтінді түсініп, сұрақтарға жауап беріп, тапсырмаларды талдап, қорытынды жасай алуы тиіс. Алайда АСБ бар балаларда бұл дағдылардың қалыптасуы ерекше қиындықтармен жүреді.

Олар мәтіндегі негізгі ойды анықтауда, оқиғалар арасындағы байланысты түсінуде және мәтінді жүйелі мазмұндауда қиындық көреді. Сонымен қатар математикалық мәтінді есептердің шартын түсіну де күрделі мәселе болып табылады. Балалар есептің сандық бөлігін орындағанымен, логикалық мазмұнын түсінбеуі мүмкін.

Сыныптағы әлеуметтік өзара әрекет те оқу әрекетіне әсер етеді. Мұғалімнің ауызша нұсқаулығын қабылдау, сыныптастарымен бірлескен жұмысқа қатысу және оқу жағдайына бейімделу АСБ бар балалар үшін қосымша психологиялық жүктеме туғызады.

Сөздік-логикалық ойлауды диагностикалау ерекшеліктері. АСБ бар балалардың сөздік-логикалық ойлауын диагностикалау кешенді және көпаспектілі тәсілді талап етеді. Диагностика барысында баланың сөйлеу тілінің даму деңгейі, сенсорлық ерекшеліктері және мінез-құлықтық реакциялары ескерілуі қажет.

Практикада келесі әдістемелер кеңінен қолданылады:

- «Төртінші артық»;
- заттарды классификациялау;
- аналогияларды анықтау;
- логикалық тізбектер;
- мәтінді түсіну тапсырмалары;
- Равеннің прогрессивті матрицалары;
- Векслер шкаласының вербалды субтестері.

Диагностикалық тапсырмалар визуалды қолдаумен, нақты және қысқа нұсқаулықтар арқылы ұсынылуы қажет. Баланың эмоционалдық жай-күйі мен сенсорлық жүктемеге реакциясы зерттеу нәтижесіне тікелей әсер ететіндіктен, қолайлы психологиялық орта ұйымдастыру маңызды.

Түзете-дамыту жұмыстарының ғылыми-әдістемелік негіздері

АСБ бар бастауыш сынып оқушыларының сөздік-логикалық ойлауын дамыту жүйелі және кешенді педагогикалық ықпалды қажет етеді. Түзете-дамыту жұмыстары сөйлеу тілін дамыту, когнитивтік процестерді жетілдіру және әлеуметтік коммуникацияны қалыптастыру бағыттарымен өзара байланыста жүзеге асырылуы тиіс.

ТЕАССН технологиясы құрылымдалған оқыту принципіне негізделеді және АСБ бар балалардың оқу әрекетін ұйымдастыруда тиімді болып табылады. Визуалды жоспарлар, кезең-кезеңмен берілген тапсырмалар және кеңістікті нақты ұйымдастыру баланың логикалық әрекетін реттеуге көмектеседі.

АВА-терапия элементтері де сөздік-логикалық ойлауды дамытуда маңызды рөл атқарады. Қайталау, бекіту және әрекетті біртіндеп күрделендіру арқылы логикалық операцияларды қалыптастыруға болады.

Ойын технологиялары ерекше маңызға ие. Дидактикалық ойындар балалардың салыстыру, талдау, жалпылау және себеп-салдарлық байланысты анықтау дағдыларын қалыптастырады. Сонымен қатар әлеуметтік әңгімелер әдісі балалардың логикалық пайымдауын және әлеуметтік ситуацияларды түсінуін дамытуға ықпал етеді.

ҚОРЫТЫНДЫ

АСБ бар бастауыш сынып оқушыларының сөздік-логикалық ойлауы күрделі психологиялық құрылым ретінде өзіндік сапалық ерекшеліктермен сипатталады. Оларда жалпылау, абстракциялау, себеп-салдарлық байланысты анықтау және логикалық қорытынды жасау процестері жеткіліксіз деңгейде қалыптасуы мүмкін. Сонымен қатар көрнекі-бейнелік ойлаудың басымдығы байқалады.

Сөйлеу тілі мен логикалық ойлау арасындағы өзара байланыс АСБ бар балалардың оқу әрекетінде ерекше көрінеді. Сөздік қордың шектеулігі, байланыстырып сөйлеудің жеткіліксіздігі және әлеуметтік коммуникациядағы қиындықтар олардың танымдық дамуына әсер етеді.

АСБ бар балалардың сөздік-логикалық ойлауын дамытуда құрылымдалған оқыту, визуалды қолдау, ойын технологиялары және арнайы ұйымдастырылған түзете-дамыту жұмыстары тиімді нәтиже береді. Сондықтан инклюзивті білім беру жағдайында мұндай балаларға кешенді психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету маңызды ғылыми және практикалық міндеттердің бірі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. *Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва: Педагогика, 1982.*
2. *Лурия А.Р. Высшие корковые функции человека. – Москва, 1969.*

3. Пиаже Ж. Психология интеллекта. – Санкт-Петербург, 2003.
4. Frith U. *Autism: Explaining the Enigma*. – Oxford: Blackwell Publishing, 2003.
5. Baron-Cohen S. *Mindblindness: An Essay on Autism and Theory of Mind*. – Cambridge: MIT Press, 1995.
6. Happé F. *Autism: Cognitive Deficit or Cognitive Style? // Trends in Cognitive Sciences*. – 1999.
7. Никольская О.С. *Дети с аутизмом*. – Москва, 2014.
8. Мамайчук И.И. *Помощь детям с аутизмом*. – Санкт-Петербург, 2018.
9. Баенская Е.Р. *Психологическая помощь при аутизме*. – Москва, 2017.
10. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы.

КМ АА Күәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 **Bilimger.kz** Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.